

En social återblick på passerade millennier.

Vi har redan kommit en bit in på det nya årtusendet, och läsaren får här en något summarisk kulturhistorisk tillbakablick på vårt lands sociala utveckling under några tidigare århundraden. Det gäller främst att se och jämföra hur vårt samhälle tagit ansvar för de svaga och mest utsatta genom tiderna.

Det vore frestande att börja med ättestuporna under vikingatiden och tusentalet, den tid då man satte ut ovälkomna barn i skogen åt de vilda djuren, men den tidens människosyn var så grym, att vi lämnar den därhän.

Vi går istället fram ett par hundra år till 12-1300-talet. Då började det sakta och under stort motstånd hända något i positiv riktning.

När det gällde att vårda de gamla och sjuka, var det i den äldsta traditionen ättens och familjens privata angelägenhet. Man räknade det som en hederssak att ta hand om sina egna. I de gamla landskapslagarna från 12-1300-talet, påtalas barnens skyldighet att försörja sina orkeslösa föräldrar. Den grundtanken har sedan levt kvar i vårt folks medvetande i 600 år.

Detta bekräftas så sent som i april 1916 då man i ett fattigvårdsprotokoll får läsa följande: "...beviljades henne ett tillfälligt understöd af 10 kronor, dock med framhållande af att hennes vuxna och arbetsföra barn borde försörja och vårda sin moder...".

I ett annat sockenprotokoll ett år senare, 1917, står: "...nämnden beslöt sända en skrivelse till ... med begäran att han, som var i goda omständigheter, öfvertager den del af det underhåll fattigvården nu utbetalar till änkan S..., hans moder."

Men hur var det då i äldre tid för dem som saknade anhöriga "i goda omständigheter" när misären nalkades? Vågar vi tänka på att det var bara allmosor och andras godtycke och välvilja som kunde rädda deras liv? Men så var verkligheten.

Ansgar hade, ännu idag lite omtvistat, kommit hit med kristendomen och satte spjärn mot asatro och vidskepelse och inhuman människosyn.

Munkarna byggde kloster, t ex Johanniterna i Eskilstuna som inrättade ett hospital i slutet på 1100 talet, där det bedrevs både kroppslig och medicinsk vård.

Men i vårt avlånga land var det bara ett fåtal som kunde få hjälp av munkarna. Klostren låg inte allt för nära varandra – då heller.

I det skedet blev det i alla fall förbjudet att sätta ut ovälkomna barn i skogen bland de vilda djuren. En annan god sak som följde i kristendomens spår var, att man började ge vissa trälar frihet. Den s.k. Skarastadgan från 1335 avskaffade i princip träldomen, men bara i princip, för den fortsatte ännu en lång tid. Fråga är, om man inte även idag kan finna trälar, om också i en annan form. (T.ex. tanketrälar efter indoktrinering?)

Här ovan nämndes att det var familjen och ätten som tog hand om sin föräldrageneration och sina närmast anhöriga, men där hade inte trälen, den obesuttne, den sjuke eller pestsmittade mycket att hämta. Farsoter av olika slag låg i luften vid den här tiden. Då kom klosterväsendet och kyrkan väl till pass, och det blev en dygd att ta hand om fattiga och sjuka. Klostren inrättade flera hospital för de spetälska och svårt sinnessjuka och helgeandshus för de gamla och helt utslagna. Men inte heller här var tillgängligheten stor för den breda allmogen i ett glest befolkat land. Detta framgår tydligt av uppgifter i landskapslagarna där det bland annat står: "... Vanföra eller fattiga föras mellan byar och bönder, då var bonde är skyldig att hålla dem

kost under ett dygn... Gud vill ej glömma den som vill gifva den fattige husrum...".

Om vi läser mellan raderna ser vi, att även på den här tiden måste den svage vara stark för att orka ambulera mellan sina olika sjukläger. Här kan vi också se förstadiet till den senare påbjudna rotegången.

15- 16- och 1700 talen blev kungamaktens sekler när det gällde både krig och den sociala omvårdnaden, och man satte kyrkans och klostrens roll på undantag.

Redan Gustaf Wasa gav år 1533 ut en detaljerad förordning om hur helgeands- husens verksamhet för de fattiga och sjuka skulle bedrivas.

Kyrkoordningen år 1571 föreskrev bl. a. att varje socken bör uppföra sockenstugor och fattighus, och föreskrev samtidigt om kyrkans kollekt till de fattiga.

Gustaf II Adolf tog 1624 initiativ till tiggeriförordningen med s.k. "tiggarpass", och lagstodgade om fattigstugor och barnhus, som kyrkoordningen från år 1571 redan föreskrivit. I 1628 års lag fastslogs att "varje härad och socken skall se till att föda sina egna fattiga på sätt de finner vara bäst". Men det var inte så lätt att finna på det bästa sättet, då sockenkassan även på den tiden ständigt var tom.

Vi lämnar här de medeltida seklerna, även om mycket mer finns att notera från den tidens sociala utveckling, och kliver in i 1800 talet. Mellan c:a 1750 och 1860 fördubblades vårt lands folkmängd från c:a 1,8 – till 3,5 miljoner invånare, något som inte förbättrade den sociala situationen.

Från 1800- talets mitt och framåt, får vi en ny snabbväxande befolkningsgrupp, den obesuttna gruppen. Den bestod av torpare, backstugusittare och olika hantverkare. Detta var en följd av att de allt större bondefamiljerna inte kunde få ut tillräckligt bärkraftiga arvslotter åt sina barn.

Hemmansklyvningarna och laga skiften gjorde att det uppstod backstugor och små torpställen där bosättaren delvis fick bryta ny mark för sin försörjning.

Under 1850 talet kom också skol-undervisningen som obligatorium även för de breda folklagren. Myndigheterna insåg nu att läs- och skrivkunnighet var ett måste för en social utveckling. Men det gick trögt under de första decennierna. Barnens friska och kvicka armar och ben behövdes bättre för familjens försörjning än att nöta skolbänken i tider av både missväxt och hungersnöd. Många barn fick av nödtvång gå endast fyra eller sex terminer i den obligatoriska skolan.

Vid den här tiden föddes också en ny företeelse för de gamlas försörjning och vård, åtminstone för den mer välbeställda bondebefolkningen. Då kom undantaget och undantagsstugan. Även den var en följd av den inavlade meningen att barn skulle ansvara för sina föräldrars väl och ve på ålderdomen.

När ett eget valt, eller påtvingat generationsskifte på lantgården var förestående, lät den "som så hava kunde", uppföra en undantagsstuga på gårdens mark dit de gamla drog sej tillbaka. Där levde de till sin död på det kontrakterade underhållet – undantaget. Det här var naturligtvis också på både gott och ont. Det kom ju så gott som alltid in en ny part i familjen på gården, en måg eller sonhustru, och i de flesta fall gick det mycket bra. Men

det finns, tyvärr, många nedteckningar, bl.a. i tingsprotokoll, på tragedier som i en del fall slutade med döden.

Men hur var det för den kategori som inte hade en undantagsstuga att flytta till?

I och med 1847 års fattigvårdslag följde bestämmelser för varje kommun att svara för de åldrade och fattiga. Men vårt land är långsträckt och förhållandena mycket olika. Gemensamt för både syd och nord var att alla kommuner var fattiga så fort det gällde den sociala omvårdnaden. Fattighusen var få och små och i alla avseenden otillräckliga, och fattighjonerna många.

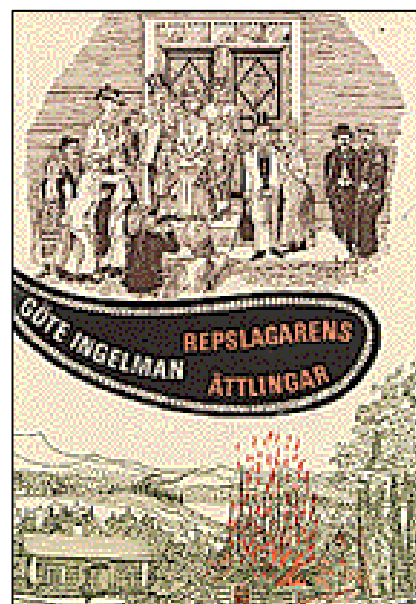
För att råda bot på omvårdnadsbristen, blev nu rotegången lösningen för de gamla och utblottade. För att göra historien kort innebar det att socknarna indelades i rotar med ett visst antal skattebönder inom varje rote. Rotebönderna hade skyldighet att ta emot de ambulerande fattighjonerna för viss fastställd tid. De fattiga fick mat och husrum mot att de hjälpte till efter sin förmåga, som i många fall utnyttjades långt utöver deras förmåga.

På en del håll i landet uppfördes sockenmagasin där böndernas skattesäd förvarades och delades ut till de behövande. I många fall användes en del av säden i dessa magasin som ersättning för de barn och gamla som såldes på auktion till lägstbjudande. Det var en icke ovanlig företeelse i 1800 talets sociala omtanke om den totalt utblottade.

Ett av många barn, Lina Persdotter, som blev bortauktionerad på detta grymma sätt under 1880 talet, har jag autentiskt följt i min bok "Repslagarens ättlingar".

Märkligt nog, blev de offentliga människoauktionerna inte i lag förbjudna förrän så sent i närtid som 1919.

Vanligt var dessutom att föräldralösa, eller av andra orsaker utsatta barn, blev placerade på

fattighusen tillsammans med de inneboende hjonen. Där fick de stanna till dess de konfirmerats och blev tillgängliga som billig arbetskraft.

Som ett bevis på vår 600-åriga och ofullbordade sociala utveckling, vill jag kort berätta om en händelse från slutet på 1920 talet ur min egen erfarenhet.

I min barndoms bygder hände ett incestfall. En 15 årig flicka fick en son med sin egen far. Fadern fick ett tioårigt straff på Långholmen och släpptes ut efter avtjänade sju år. Dottern blev också straffad genom att ta sitt barn med sig och bli piga på socknens fattiggård. (Fattiggården hade vid den tiden inte upphöjts i rang och värdighet till Ålderdomshem.)

Pojken fick i stort sett tillbringa sina fyra första år i en spjålsäng inne på pigkammaren utan annan omvårdnad än mat och blöjor, och leka med fingrar och tår. Ledningen ingrep inte trots att de visste att modern inte förmådde känna kärlek till sin son.

Efter de fyra åren sprack bubblan, som det brukar heta, och pojken blev placerad som fosterbarn i mitt barndomshem. Då kunde han inte tala, mest bara stöna fram det han försökte säga. Han kunde inte heller gå och röra sej normalt för sin ålder. Men det visade sej mycket snart att han var ganska normalbegåvad, och redan efter ett år i vår familj var han som vilken annan femåring som helst, så när som talet som inte hunnit ikapp.

När fadern avtjänat sitt straff och kom hem, ansåg han det som en rättighet och skyldighet att en dag besöka oss och sin son. Men det tyckte inte barnavårdsnämnden. När de sociala myndighetspersonerna fick reda på händelsen, kom efter några dagar en av socknens första droskbilar oanmäld in på gårdsplanen.

I bilen satt två övermyndiga tjänstemän. Utan normalt resonemang, men i hård kommandoton, formligen kidnappades pojken. De for iväg med honom utan utrustning, och utan att lämna adress på nästa vistelseort. På tvättlinan hängde pojkens nytvättade kläder på tork.

Var kunde vi i den situationen se någon förändrad människosyn efter 600 års social utveckling?

NN, som i skrivande stund efter 80 år lever i "goda omständigheter", var borta i mer än 30 år innan han själv gav sej tillkänna och sökte kontakt med vår familj. Han var då välbeställd skomakare med egen verkstad i en norrländsk småstad, och som hobby, en mycket god dragspelare.

Joodå, visst har den sociala utvecklingen och människosynen förändrats från 1300 talet och fram till vårt 2000 tal, det bevisas och besannas av den här tillbakablickken med plats för läsarens egna reflektioner. Vi kan ju t ex också reflektera över att vi idag har mer än tiotusen hemlösa/bostadslösa/uteliggare i vårt land, och hur många vi ev. hade år 1900 i relation till antalet invånare. Även det området ryms inom den sociala utvecklingens domäner i ett, som det så ofta säjs, "ett av världens rikaste länder".

Nu har vi tagit några steg in i ett nytt millennium med nya förväntningar på ytterligare utveckling och framsteg. Men för många är det skrämmande och oroande att uppleva, att vår sociala välfärd på många områden av olika skäl fortfarande utsätts för stora prövningar. Nu lämnas välfärden ofta ut på entreprenad.

Men vari ligger då skillnaden mot tidigare offentliga och legitima auktioner till lägstbjudande?

Frågan är fri, och svaret är ditt.

© Göte Ingelman.